

ЮРИДИЧНА КАТЕГОРІЯ «РЕКУЛЬТИВАЦІЯ ЗЕМЕЛЬ»: СУЧАСНІ НАУКОВО-ПРАВОВІ ПІДХОДИ ДО ЗАКОНОДАВСТВА

LEGAL CATEGORY “LAND RECLAMATION”: MODERN SCIENTIFIC AND LEGAL APPROACHES TO LEGISLATION

**Чабаненко М.М., д.ю.н., професор,
професор кафедри цивільного, трудового та господарського права
Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара**

**Волох П.В., к.с.-г.н., доцент,
професор кафедри загального землеробства та ґрунтознавства,
проректор з навчальної роботи
Дніпровський державний аграрно-економічний університет**

**Левченко В.Р., студент II курсу юридичного відділення
Дніпровський транспортно-економічний коледж**

Авторами презентується міждисциплінарний погляд на проблему рекультивації земель з точки зору юридичної науки й науки ґрунтознавства. Проаналізовано законодавство України у сфері рекультивації порушених земель. Наведено науково-практичну основу правотворчості у сфері відновлення техногенних ландшафтів. Обґрунтовано проблеми збереження ґрунтового покриву в межах гірничого відводу й шляхи його використання. Подано нагальні доктринальні тлумачення правових норм щодо рекультивації. Виділено основні проблеми правового забезпечення рекультивації земель. Обґрунтовано нагальну необхідність прийняття закону України «Про рекультивацію земель». Наголошується на необхідності послідовного розмежування правових понять «земля», «земельна ділянка» й «ґрунт». Особливу увагу приділено питанням рекультивації земель, що використовувалися в гірничодобувній промисловості. Наголошується на необхідності розроблення спеціальної методики визначення грошової оцінки земельної ділянки для отримання дозволу на користування надрами. Також вказується на необхідність додаткового регулювання поведінки з ґрунтами під час гірничих робіт і визначення методик і нормативів рекультивації земель, зокрема нормативів оцінки родючості й складу ґрунтів, класифікаторів порушень нормативів проектних напрямів і планових строків рекультивації, методик фітомеліорації у період біологічного етапу рекультивації тощо. Автори висловлюють сподівання, що держава перегляне пасивне ставлення до інституту рекультивації й успішно вирішуватиме проблеми ресурсозбереження й еколого-економічної ефективності в гірничодобувному виробництві. Державні стандарти й нормативи з відновлення порушених земель мають враховувати суттєві положення, основоположні засади й ідеї природничо-технологічної дисципліни рекультознавства.

Ключові слова: земля, ґрунт, родючий шар ґрунту, техногенез, напрям рекультивації, бонітування.

The authors present an interdisciplinary approach to the problem of land reclamation from the point of view of legal science and soil science. The legislation of Ukraine in the field of reclamation of disturbed lands is analyzed. The scientific and practical basis of lawmaking in the field of restoration of man-made landscapes is given. Problems of soil cover conservation within the mining allotment and ways of its use are substantiated. Urgent doctrinal interpretations of legal norms on reclamation are given. The main problems of legal support of land reclamation are highlighted. The urgent need to adopt the Law of Ukraine “On Land Reclamation” is substantiated. Emphasis is placed on the need for consistent demarcation of the legal concepts of “land”, “land plot” and “soil”. Particular attention is paid to the reclamation of land used in the mining industry. Emphasis is placed on the need to develop a special method for determining the monetary value of land when obtaining a subsoil use permit. Authors also point out the need for additional regulation of soil management during mining; determination of methods and standards of land reclamation, including standards for assessing fertility and soil composition, classifiers of violations of design guidelines and planned terms of reclamation, methods of phytomelioration during the biological stage of reclamation. The authors hope that the state will reconsider its passive attitude to the institution of land reclamation and successfully address the problems of resource conservation and environmental and economic efficiency in mining. State standards and regulations for the restoration of disturbed lands should take into account the essential provisions, fundamental principles and ideas of the natural-technological discipline of land reclamation studies.

Key words: land, soil, fertile soil layer, technogenesis, direction of reclamation, land evaluation.

Постановка проблеми. Державне регулювання процесів використання природних ресурсів і зменшення антропоїчного навантаження на ландшафти України є важливими інструментами захисту біосфери. Промислово-аграрний Придніпровський регіон характеризується інтенсивним використанням мінерально-сировинних, земельних, водних ресурсів і зміною екологічних факторів, що забезпечують динаміку та розвиток природного середовища. Аналіз антропоїчного розвитку системи «регіон – навколишнє середовище» свідчить, що землемісткість (кількість розривних порід на одиницю корисних копалин) і негативний вплив на природні й аграрні ландшафти є в гірничодобувній промисловості з використанням відкритого способу розроблення корисних копалин (буре вугілля, залізна, марганцева, комплексні рідкоземельні руди, каолін тощо). Деградація зональних біогеоценозів й агроландшафтів, екскавація верхнього шару педосфери й порід надрудної літосфери зумовлюють формування «місячних техногенних ландшафтів», якими є діючі й відпрацьовані кар’єри, кінцеві траншеї, хвостосховища, зовнішні відвали, терикони, золовідвали, склади корисних копалин, промислові зони тощо.

Аналіз наукового та правового забезпечення рекультивації. Земельним кодексом України (далі – ЗК України) у ст. 166 встановлено природоохоронні правові норми щодо рекультивації порушених земель [1]. Вбачається, що позитивною рисою цієї статті є нормування антропоїчного відновлення порушеної літосфери з формуванням орієнтованих до культурного стану техногенних земельних ресурсів. Другим позитивним моментом слід вважати обов’язковість селективної розробки зонального ґрунтового покриву в межах земельного гірничого відводу та його подальше використання в процесі гірничотехнічного етапу відновлення техногенних ландшафтів і поліпшення малопродуктивних земель.

На нашу думку, у першій частині цієї статті законодавець вдається до наукової імітації, зазначаючи про «... поліпшення стану та продуктивності порушених земель». По-перше, ст. 171 ЗК України останні відносяться до деградованих земель, які повністю втратили господарську й еколого-економічну цінність, по-друге, фітопродуктивність техногенного ландшафту (і то лише як природної кормової бази в межах відпрацьованого кар’єру) мож-

ливо визначити щонайменше через 10-15 років і лише за умови повного заростання його поверхні рослинністю. Зазначимо, що на розривних фітотоксичних породах відвалів (наприклад, вугільні сланці) піонерна флора не утворюється протягом десятка років. Водночас з-поміж комплексу загальних заходів рекультивації (організаційних, технічних, біотехнологічних) ЗК України не визначає основні правові засади природоохоронного техногенезу, економічний, гірничотехнологічний й агромеліоративний складники відновлення порушених ландшафтів.

Рекультивация (від лат. ге – відновлення, cultus – оброблення, обробіток, введення у використання) – це складна правова, економічна, технічна, агротехнологічна й природоохоронна категорія, яка потребує подальшого розвитку нормотворчої та правозастосовної практики. На нашу думку, невідкладним є здійснення законотворчої роботи щодо прийняття Закону України «Про рекультивацию земель», який закріпив би загальні та спеціальні принципи відновлення техногенних ландшафтів й ефективного ресурсокористування. Площа земель, порушених лише відкритими гірничими розробками, в Україні становить понад 165 тис. га, в тому числі відпрацьованих – на рівні 60 тис. га.

У контексті антропогенно підтримуваного розвитку техногеосистем і рекультивованих за напрямками морфоструктур новий закон повинен дати відповідь на найбільш актуальні питання, висунуті сучасними надбаннями науки та практики – ґрунтознавства, рекультознавства, землеробства, економіки, екології, права. Важливими концептуальними особливостями регулювання земельних відносин за надання спеціального дозволу на користування надрами, подальшого розвитку гірничого, земельного, екологічного, господарського права, які регламентують оцінювання негативних антропогенних наслідків на біосферу, слід вважати з'ясування основних (змішаних) методів регулювання впливу техногенезу гірничодобувного комплексу на природні ресурси й відновлення порушених територій (гірничотехнічна й біологічна рекультивация).

Метою цієї статті є науково-практичний аналіз принципів, методів і напрямів рекультивации, які мають бути закріплені в екологічному й земельному законодавстві України.

Виклад основного матеріалу. Вдосконалюючи систему екологічного й земельного законодавства, доцільно зосередитися на реалізації суттєвих проблем інституту рекультивации з подальшою імплементацією правових принципів збалансованого землекористування й охорони ґрунтів:

1. Зв'язок, який існує між землею (територіальний базис) як об'єктом економічних відносин у землекористуванні (природні й техногенні ландшафти, агросфера, розпайовані земельні сільськогосподарські масиви, землі для користування надрами тощо) та суб'єктивним правовим режимом природного ресурсу й основного засобу виробництва в агросфері – тип(и) ґрунту/ґрунтів земельної ділянки.

Усі землі у межах території України поділені на категорії (ст. 19 ЗК України) відповідно до їх цільового призначення й перебувають у власності тих чи інших суб'єктів (ст. 80 ЗК України). Педосфера є неоднорідною за своїм якісним станом «поверхневого (ґрунтового) шару» (ст. 79 ЗК України), який сформовано тривалою еволюцією природного ґрунтогенезу (зональний тип ґрунту) та змінюється під інтенсивним антропогенним впливом (окультурювання, деградація) на культурний едафотоп в агроландшафтах чи малопродуктивні й деградовані землі. Класифікаційний список ґрунтів (планетарні біосферні утворення) нашої держави містить 36 генетичних типів (дерново-підзолисті, каштанові, лучні, лучно-чорноземні, чорноземи, солонці тощо).

Сучасну природно-антропогенну родючість едафотопів («якісний стан ґрунтів», ст. 165 ЗК України) оціню-

ють за допомогою бонітування (загального чи спеціального, ст. 199 ЗК України) агровиробничих груп ґрунтів. Природно-сільськогосподарське районування земель (ст. 179 ЗК України) – придатність агровиробничих груп ґрунтів для вирощування сільськогосподарських культур, ступінь антропогенного перетворення едафотопів у зональних агроландшафтах, стан деградаційних процесів (ерозія, виснаження, забруднення тощо) є агрономічною базою для обліку кількості та якості земель (ст. 203 ЗК України) і визначення економічної оцінки педосфери як природного ресурсу й засобу виробництва в народному господарстві (ст. 200 ЗК України) та грошової оцінки земельних ділянок (ст. 201 ЗК України).

З урахуванням вищевказаного в законодавчих і нормативних актах об'єктом правових відносин є «земля», «земельна ділянка», «порушені землі», «деградовані й малопродуктивні землі», «землі фермерського господарства», «землі в межах території України», «особливо цінні землі» тощо. А еколого-генетичному типу (характерні діагностичні ознаки) ґрунтового покриву ландшафту законодавством помилково присвоюється подвійна дефініція «земля = ґрунт». Наукова сутність категорій «земля» та «ґрунт» взагалі не є тотожною.

Земельний кодекс України, Закони України «Про Державний земельний кадастр», «Про землеустрій», «Про порядок виділення в натурі (на місцевості) земельних ділянок власникам земельних часток (паїв)», підготовлений законопроект «Про рекультивацию земель» і всі підзаконні акти органів Держгеокадастру/Держгеокадастру необхідно доповнити дефініцією «ґрунт», а організаційним «альфа й омега» у визначенні якості й рентної здатності земельної ділянки слід вважати генетичну номенклатурну одиницю природного ресурсу – тип ґрунту.

ґрунт – специфічне поверхнєве природно-історичне органо-мінеральне утворення в різних ландшафтно-кліматичних умовах земної суші, яке характеризується в біоценозах природною, а в агрофітоценозах – природно-антропогенною родючістю, являє собою поліфункціональну систему, засіб виробництва й базу складову земельного просторового ресурсу. Кожний тип ґрунту характеризується особливою морфологією, агрохімічним складом, фізичними, біологічними й екологічними властивостями.

2. За чинним земельним і гірничим законодавством України правове регулювання правовідносин у багаторічних ланцюгах трансформаційної системи: «природний/аграрний ландшафти – землі промисловості – деградація ландшафтів і селективна розробка ґрунту – техногенні ландшафти – рекультивовані землі (категорії відновлених земель) – економічна оцінка антропогенного ресурсу – еколого-економічна модель використання ноосферного продукту» не містить повних і ґрунтовних відповідей щодо раціонального природокористування, особливо в частині змін економічного й екологічного балансу антропогенних систем у межах гірничого комплексу.

У степовій зоні Придніпров'я корисні копалини розташовані під поверхнею гірничого відводу, як правило у межах земель сільськогосподарського призначення (наприклад, гірничодобувні комбінати Нікопольського родовища марганцевих руд за відкритої розробки піролізу вже «поглинули» майже 35 тис. га сільгоспугідь). Розміри відшкодування втрат сільгоспвиробництва при вилученні земель для цілей гірничодобувного комплексу дотепер визначаються за регіональними нормативами, затвердженими «плановою соціалістичною» Постановою Кабінету Міністрів України (далі – КМУ) від 17 листопада 1997 р. № 1279 зі змінами, внесеними згідно з Постановами КМУ [2], та не враховують істотних цінових і вартісних змін у промислово-аграрному ринковому виробництві.

Проблемними питаннями сучасності є науково обґрунтована методика визначення втрат сільськогосподарського

виробництва за земельні ділянки агросфери, вилучені для потреб промисловості, раціональне, нормоване цільове використання коштів, які надходять у порядку ст. 209 ЗК України та формування рентних платежів гірничо-металургійним комплексом на «незавершене виробництво» – рекультивацию, природоохоронну діяльність і реалізацію державних соціальних програм.

У ринкових умовах необхідно виокремити й нормувати специфічні матеріальні об'єкти й елементи продуктивних сил і прогнозувати оцінку структурних змін в економічному розвитку, наприклад, Придніпровського регіону: природні ландшафти, агросферу, мінеральні ресурси, корисні копалини та забезпечення відтворювального процесу (рекультивация). Необхідно врахувати форми власності різномірних природних ресурсів (державна, приватна). По-перше, «наднадрові» паї орних земель і природних угідь (природний ресурс агросфери, капіталізована грошова оцінка сільськогосподарських угідь) у межах гірничого відводу, по-друге, фізична (га, м³, т) та вартісна (грн, \$) оцінка зональних типів ґрунтів і селективно сформованого об'єму родючого шару ґрунту в межах кар'єрного поля, запасів корисних копалин, їхнього корисного компонента, початкова вартість продажу дозволу на право користування надрами, встановлення розміру екологічних і рентних платежів на період розробки родовища тощо.

У надрах Придніпровського регіону розвідано майже 300 родовищ різноманітних корисних копалин, з яких понад 90 розробляються. На нашу думку, рентна концепція вартості природних ресурсів (у межах гірничого відводу) залишається неврегульованою у відносинах між власниками земельних ділянок, підприємствами-природокористувачами й державою, а додатковий комерційний прибуток вигодонабувача, на нашу думку, досягається шляхом зменшення індексу екологічної ефективності гірничого виробництва.

3. Ґрунтовий покрив гірничого земельного відводу селективно розробляється в період підготовки кар'єрного поля до початкових розривних робіт. Стабільний протягом історичного часу природний матеріально-вартісний ресурс педосфери (зональний тип ґрунту) трансформується (віймальні й навантажувальні роботи, транспортування, формування бурта, використання за рекультивациєю) в новий техногенний субстрат – родючий шар ґрунту. Природні екологічні функції (біогеохімічні, біогеоценологічні, гідрологічні тощо) земельної ділянки гірничого відводу втрачаються, а родючий шар ґрунту, як правило, фосилізується в буртах зберігання («мертвілий» капітал – кошти, отримані від відшкодування втраг сільськогосподарського та лісогосподарського виробництва використовуються, на нашу думку, за недостатньо вичерпним переліком ч. 2 ст. 209 ЗК України), обліковується на підприємстві не в грошовому еквіваленті, а тільки в кількісних натуральних величинах (т, м³) і використовується «...згідно з затвердженим проектом рекультивациі <...> у встановлені строки» (ст. 66, ст. 166 ЗК України). Зазначимо, що регіональні темпи рекультивациі земель підприємствами гірничовидобувного комплексу України за останні 15 років знизилися у 2–8 і більше разів, а «бурштинові» – взагалі законодавчо ще не визначені.

Резюмуючи викладене з приводу землекористування в гірничовидобувній промисловості, законопроект «Про рекультивацию земель», державні стандарти, науково-практичні рекомендації щодо відновлення порушених земель, нормативні акти повинні мати чітку поняттєву базу, нормативи правового регулювання суспільних відносин щодо збереження й раціонального використання зонального природного ресурсу: типи ґрунтів, з урахуванням науково-практичних здобутків ґрунтознавства, рекультивациі земель і «земельної» економіки. Селективно розроблений родючий шар зональних ґрунтів і рекультивовані техноземи (антропічний матеріальний актив)

у результаті техногенезу і фітомеліоративних заходів змінюють свою якість, як порівняти із зональними едафотопами. Відновлена земельна ділянка має розглядатися як техногенний (вторинний) продукт, а з моменту обліку її в регіональному землеустрої – як рекультивованій засіб виробництва в народному господарстві з відповідними показниками якості. Держгеокадастр України рекультивовані угіддя обліковує (форма 6-зем) як землі, що перебувають у стадії меліоративного будівництва та відновлення родючості ґрунтів. На нашу думку, необхідно розробити/вдосконалити форму звітності з рекультивациі. Щонайменше доповнити графу 16 форми 6-зем рядками «землі в стадії гірничотехнічної рекультивациі», «планова земельність (м³/га) рекультивациі», «рекультивовані землі в стадії фітомеліоративного (біологічного) відновлення» та виділити кількісний облік відновлених земель за напрямками рекультивациі (землезбереження).

4. У контексті земельного права необхідно встановити цілісний зв'язок ст. ст. 66 і 146 ЗК України. Гірничодобувні підприємства використовують землі промисловості, які можуть перебувати в державній, комунальній і приватній власності (п. 2 ст. 66 ЗК України). Викуп земельних ділянок, які перебувають у власності громадян і юридичних осіб, для суспільних потреб можливий тільки для розміщення виробничих об'єктів державної та комунальної власності. На нашу думку, процедура такого викупу не може вважатися вичерпною за умови зміни категорій земель (ст. 19 ЗК України) та зміни цільового призначення земельної ділянки (ст. 20 ЗК України) в складі природного земельного фонду регіону та структури (за напрямками) відновленого техногенного ландшафту. Перелік суспільних потреб раціонального природокористування повинен врегулювати не лише ринкову вартість непорушеної земельної ділянки (бал бонітету ґрунтового покриву, нормативна грошова оцінка земельного відводу, спецдозвіл на право користування надрами чи його продаж), а й норму прибутковості надокористувача, диференційну рентну систему оподаткування та вартість технічної («об'ємного» гектара) й біологічної (площа, термін) рекультивациі відновленого техногенного ландшафту.

5. Гострим питанням на тепер є розроблення спеціальної методики визначення грошової оцінки розпайованої земельної ділянки (власник/власники паю має/мають державний акт на право власності – матеріальний актив) при отриманні дозволу на користування надрами (підприємством, установою, організацією) та проекту відведення природного чи аграрного ландшафту для гірничого відводу. Закон України «Про відчуження земельних ділянок, інших об'єктів нерухомого майна, що на них розміщені, які перебувають у приватній власності, для суспільних потреб чи з мотивів суспільної необхідності» (ст. 7) [3] передбачає, що в межах гірничого відводу розпайовані сільськогосподарські угіддя (матеріальний актив) можуть бути викуплені за рішенням районної державної адміністрації й переведені в землі промисловості. Продавцем виступають всі особи (пайовики) земельної ділянки сільськогосподарського призначення майбутнього гірничого відводу. Джерелом фінансування викупу можуть бути кошти відповідних бюджетів чи юридичних осіб, що ініціювали викуп (ст. 6). Цим Законом визначається (ст. 10), що в письмових нотаріально посвідчених умовах викупу земельної ділянки вказується її орієнтовна (?) викупна ціна, а ст. 146 ЗК України передбачає, що вартість земельної ділянки встановлюється відповідно до грошової й експертної оцінки земель. Виникатимуть варіанти правих колізій визначення адекватної вартості земельної ділянки: який рівень капіталізованого рентного доходу слід вважати базовим у визначенні вартості паю (різні за якістю ґрунту) та всього масиву (за категоріями угідь) з урахуванням строку користування надрами (тимчасове, тривале (5–50 років) і понад 50 років), використовувати прийнятий

регіональний норматив орендної плати, послуговуватися нормами ст. 201 ЗК України, землевласники можуть (не можуть) отримати ліцензію на розробку корисних копалин (ст. 95 ЗК України) чи зробити внесок вартості земельної ділянки та *i*-частки корисних копалин до статутних фондів гірничого підприємства тощо?

6. В межах гірничого відводу законодавством визначено подільність різnorodних природних мінеральних, біологічних і земельних ресурсів. По-перше, типи ґрунтів – матеріальна основа нерухомого майна (земельна ділянка як засіб виробництва) в агросфері та їхні якісні показники (бонітування ґрунтів передують їхній економічній оцінці в межах земельних угідь). Цінність цього ресурсу визначається рентним доходом земельної ділянки з урахуванням взаємообумовлених показників (валова продукція / вартість і рівень дисконтної ставки оцінки сільськогосподарських угідь). Втрачена вартість земельного ресурсу може визначатися як похідна від річної ренти. Викупна вартість земельної ділянки для надкористувача може визначатися ринковою, нормативною, експертною, економічною чи інвестиційною ціною? Рекультивовані угіддя (за напрямками, наприклад, сільгоспугіддя та землі рекреації) як антропогенний ресурс будуть мати різну відновлену собівартість та господарську цінність. Натепер відсутні методики їхньої оцінки.

По-друге, корисні копалини з вмістом *i*-компонента певної якості. Їхня цінність для надкористувачів і держави визначається вартістю мінерально-сировинних ресурсів (зазначимо, геологи визначають об'єми, економісти – вартість запасів ресурсу в надрах на строк використання родовища), розміром гірничої (природносировинної, екологічної) ренти (в тому числі конституційне право громадян України на її частину), очікуваною величиною чистого дисконтного доходу підприємства тощо.

Реєстр земельних ділянок з «потрійним» природно-мінеральним ресурсом (типи ґрунтів, рослинний і тваринний світ, корисні копалини) має містити багатоваріантні системи показників економічної, екологічної, соціальної оцінки та результативності й враховувати початкову ціну продажу на аукціоні спеціального дозволу на право користування надрами, дисконтування грошових потоків для агросфери й гірничодобувного комплексу на території й у часі тощо.

7. Під час підготовки проектів гірничого відводу на користування надрами необхідно нормувати зональні параметри селективної розробки родючого шару ґрунту (товщину гумусового профілю едафотопу й генетичних горизонтів), способи його технологічного зняття (колісний скрепер, грейдер, механічна лопата, бульдозер тощо), місця та площі для буртування, терміни ефективного зберігання (об'єм бурта, консервація/мінералізація гумусу, фізико-хімічні властивості, запобігання ерозії тощо).

8. Привести у практичну відповідність застарілу подвійну регламентацію розробки родючого шару ґрунту [4]: за вмістом $C_{\text{орг}}$ у гумусованій частині профілю едафотопу понад 1% і нормовано визначеним у ґрунтознавстві морфологічним показником ступінь чіткості (контрастності) горизонтів ґрунту (різкий ± 1 см, помітний ± 5 см, поступовий – понад 5 см). Водночас технічно можливим мінімальним показником механізованої селективної розробки родючого шару едафотопу (скрепер з підштовхувачем) визначено ± 10 см. На сьогодні маємо науково-технологічну колізію в показниках генетичного ґрунтознавства й експлуатаційних характеристиках гірничих машин і механізмів, які використовуються у розривних роботах. Це ускладнює визначення «планової» діагностики антропогенної деградації зонального ґрунту за морфогенетичними ознаками та трофністю сформованого вторинного ресурсу – родючого шару ґрунту.

9. Необхідно нормувати середній вміст гумусу (екологічно значущий фактор в рекультознавстві) в селективно

розробленому родючому шарі зональних ґрунтів і його змінні спеціалізовані екологічні функції (особливо акумулятивну). Нами встановлено [5], що частка генетичних горизонтів чорнозему звичайного (Н, Нрк, Phk) за показником «вміст гумусу в родючому шарі ґрунту» є найбільш змінним показником і становить 63,3%, 19,7% і 13,8% відповідно. Зазначимо, що антропогенно сформований родючий шар ґрунту характеризується «техногенно набутими» властивостями: карбонатністю, полімодальним вмістом $C_{\text{орг}}$ в гумусованому профілі технозему, співвідношення гумусових кислот, елементів живлення, водним, повітряним, термічним режимами, структурою тощо. Профіль технозему має різкий бімодальний (на межі з підстилковою породою) показник родючості в рекультивованому шарі.

10. З урахуванням вищевказаного нами в п. 7–9 зазначимо, що ЗК України не розкриває поняття «знищення», «псування», «погіршення» як земельної ділянки гірничого відводу, так і її ґрунтового покриву (ст. 166, ч. 3 ст. 211). Вважаємо, що правові норми цих статей для розроблення проектів рекультивації мають недостатню науково-практичну консолідацію та потребують додаткового обґрунтування з урахуванням негативного впливу техногенезу на зональні ґрунти, трофності родючого шару ґрунту, напрямів рекультивації та якісних показників відновлених земель.

11. Затвердити зональну структуру норм проектних напрямів і планових строків рекультивації з урахуванням видів (поверхневий, глибокий, нагріний, бурштинові поклади тощо) відкритих (і не лише) гірничих розробок: сільськогосподарський (цільове використання – рілля, сінокоси, пасовища, багаторічні насадження), лісогосподарський, рекреаційний, заповідний, санітарно-гігієнічний, комбінований тощо. Нормувати будову (стратиграфію) профілю антропогенних формувань: технозем, літозем, хемозем, для багаторічних насаджень, за іншими господарськими напрямками рекультивації тощо. Проектні техно-економічні й технологічні рішення з рекультивації мають враховувати об'єми землесності ($\text{м}^3/\text{га}$ нефітоотоксичних порід і родючого шару ґрунту) у відновленні техногенних ландшафтів.

12. Розробити й затвердити зональні методики фітотеліорації у період біологічного етапу/етапів рекультивації, їхню тривалість (з урахуванням природно-фіто-хемо-еволюційних змін за цей період), бонітування відновлених земель і їхню нормативно-грошову оцінку, переваги землекористувачам відновлених ділянок у період їхнього цільового освоєння (зменшення розміру податків і платежів чи звільнення від їх сплати, виконання додаткових планувальних поверхні й підсіпка родючим шаром ґрунту за необхідності тощо) і їхній термін.

13. У процесі поточної рекультивації створюється новий антропогенний матеріальний ресурс, відновлений за напрямком геотехноландшафт. Вартість рекультивації порушених земель є великозатратною й малопрогнозованою величиною – розробка родовища корисних копалин / ділянки надр передбачає довгостроковий період і характеризується змінними факторами виробництва: геологічні ризики, економічна оцінка запасів корисних копалин, ціна мінеральної сировини (внутрішня, експортна), вартість грошей і ціна матеріальних ресурсів у часі, щорічні виробничі й експлуатаційні витрати, ціна нових матеріальних ресурсів тощо. Планові витрати на проекти рекультивації земель закладаються у вартість будівництва гірничорудного об'єкта, а поточні витрати коштів на технічний і біологічний етапи відновлення техногенного ландшафту відносять на собівартість корисних копалин. Відновлення техногенного ландшафту здійснюється за рахунок коштів забезпечення зобов'язувальної події – «незавершена екобезпечна рекультивація гірничодобувного комплексу» з невизначеним строком їхнього

погашення та ситуативно-рахунковою собівартістю рекультивациі (досить часто приблизною й важкопрогнозованою) тощо.

На нашу думку, зниження темпів рекультивациі порушених земель в Україні можливо розглядати непрямым показником отримання надприбутків надрокористувачами шляхом привласнювання значної частини «синергетичної» ренти (екологічна, гірнична, земельна, монопольна, імпортна тощо). Зазначимо, що в період завершення експлуатації родовища корисних копалин витрати на відновлення техногенного ландшафту доходами підприємства не будуть забезпечені.

Висновок. Підсумком дослідження є висновок-сподівання, що держава має переглянути пасивне ставлення до інституту рекультивациі та успішно вирішувати проблеми ресурсозбереження й еколого-економічної ефективності в гірничодобувному виробництві. Запорукою покращення природоохоронного національного законодавства має бути розроблений і прийнятий Закон України «Про рекультивацию земель». Державні стандарти й нормативи з відновлення порушених земель мають враховувати вищенаведені суттєві положення, основоположні засади та ідеї природничо-технологічної дисципліни «Рекультознавство».

ЛІТЕРАТУРА

1. Земельний кодекс України : Закон України від 25 жовтня 2001 р. № 2768-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14>.
2. Про розміри та Порядок визначення втрат сільськогосподарського і лісогосподарського виробництва, які підлягають відшкодуванню : Постанова Кабінету Міністрів України від 17 листопада 1997 р. № 1279. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1279-97-%D0%BF>.
3. Про відчуження земельних ділянок, інших об'єктів нерухомого майна, що на них розміщені, які перебувають у приватній власності, для суспільних потреб з мотивів суспільної необхідності : Закон України від 17 листопада 2009 р. № 1559-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1559-17>.
4. ГОСТ 17.5.3.06-85. Охрана природы. Земли. Требования к определению норм снятия почвы при производстве земляных работ. Москва, 1985. 12 с.
5. Концептуальные основы устойчивого развития нарушенных природных экосистем / А.А. Демидов и др. Днепропетровск : Изд-во «Свидлер А.Л.», 2012. 124 с.